

*Vlaamsche Dichtoefeningen* (1858), heeft zijn kennis over de jonge Gezelle verder productief gemaakt. In de *Kroniek* heeft hij als het ware een agenda gepubliceerd aan de hand waarvan wij Gezelle gedurende de eerste jaren van zijn priester- en leraarschap vaak van dag tot dag kunnen volgen. Deze 'agenda' is samengesteld met hulp van een gedegen onderzoek in gedrukt en ongedrukt materiaal (archivalia).

Juist over de jonge Gezelle, de pas beginnende priester en leraar op het Klein Seminarie te Roeselare is nog wel een en ander nader te onderzoeken. Van Iseghem geeft deze gebieden ook aan, wijst op interessante archieven en houdt tegelijk reeds gepubliceerde studies en brievenuitgaven kritisch tegen het licht. Zo zijn er correcties en aanvullingen te vinden op onder andere het werk van F. Baur en op de op zich al met veel zorg en deskundigheid samengestelde driedelige *Briefwisseling van Guido Gezelle met de Engelsens, 1854-1899* (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal-en Letterkunde ; Gent, 1991).

Een zorgvuldig onderzoek in het archief van het Klein Seminarie stelde Van Iseghem in staat de hardnekkige mythe — nog te vinden in Michel van der Plas, *Mijnheer Gezelle* (1991) — te ontrafelen, als zou Gezelle in zijn eerste jaar als docent geen loon ontvangen hebben, omdat hij de beurs, die hij als leerling op deze school had ontvangen, diende terug te betalen. Ook Gezelles betrekkingen als leraar en priester met zijn leerlingen komen aan de orde en worden kritisch bezien, zoals zijn contact met Eugene van Oye.

De *Kroniek*, door de auteur zeer nadrukkelijk als kroniek gepresenteerd en niet als biografie, is primair bedoeld als werkmateriaal voor Gezelle-vorsers. Niettemin is het een leesbaar geheel geworden door treffende welgekozen citaten en verschaft de *Kroniek* ons een goede kijk op de vele kanten van Gezelle, als priester, leraar, dichter en journalist. Tegelijk krijgen wij ook zicht op het milieu waarin Gezelle zich bewoog. Een voorbeeld van die vele contacten was in 1858 Alberdingk Thijm, die Gezelle probeerde te overtuigen dat het onjuist was dat van 'Holland niets dan protestantismus te wachten was'. Hij stelde Gezelle zelfs gerust, 'de hollandsche protestantsche tractaatjes zijn veel te *vervelend*' en hij eindigde met de oproep om samen (Noord en Zuid) 'een vaan onzer Kerk te plaatsen op de wallen der kalvinistische en deïstische metropolen'.

Veel informatie verschaft Van Iseghem ook over Gezelles activiteiten in de Vlaamse katholieke pers als bestrijder, vaak daartoe aangespoord door zijn kerkelijke overheden, van het liberalisme in Vlaanderen.

De Gezelle-onderzoeker zal niet om de *Kroniek* heen kunnen, maar al lezend kregen wij toch het gevoel: waarom is dit materiaal niet meteen in een mooie biografie verwerkt? Dat zou Gezelle nog meer eer bewezen hebben.

P. van Hees

J. Tollebeek, *De toga van F ruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Historische reeks; Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek, 1990, xx + 505 blz., ISBN 90 284 1560 2).

Jo Tollebeek heeft een hoogstaande en overtuigende studie geschreven. En het is moeilijk diens boek te recenseren op een wijze die recht doet aan de inhoud ervan. De auteur roert vele vragen aan, en bij de beantwoording daarvan vormen de grenzen van onze discipline bepaald geen hindernis. Tollebeeks werk roept ook vragen op en het prikkelt vaak de nieuwsgierigheid, en dat lijkt me eveneens tot de eigenschappen van een goed boek te behoren. De enkele hier geplaatste kanttekening doet daar niets aan af.

De auteur opteert voor een weids panorama. Op die manier slaagt hij er in, en doorgaans op meeslepende wijze, lotgevallen en ontwikkelingen met betrekking tot het denken en schrijven over geschiedenis, geschiedbeoefening en geschiedwetenschap in Nederland — dat allemaal, en nog veel meer — gedurende een periode van ruim een eeuw zichtbaar te maken. Gedurende een tijdvak ook dat zich ten onzent kenmerkt door een betrekkelijk late emancipering van de geschiedbeoefening, die eerst een proces van verwetenschappelijking en professionalisering doormaakt en zich vervolgens ontwikkelt tot een zelfstandige wetenschap (waarnaast nog recentere, interdisciplinaire en integratieve tendensen, zoals de cultuurwetenschappelijke symbiose, kunnen worden vermeld). Als een accountant brengt Tollebeek, als vrucht van imposante belezenheid, het materiaal tezamen (hij refereert in dit verband aan Achterbergs mooie dichtregel), maar daar waar hij zelf aan het woord is, waar hij ordent, selecteert, presenteert en bepaald openhartig interpreteert lijkt hij toch eerder geïnspireerd door, de eveneens gememoreerde, Foucault: zijn werk blijft daarmee vooral een ruim opgevatte intellectuele geschiedenis met veel aandacht voor het persoonlijke detail en menigvuldige referenties aan al dan niet gelijktijdige ontwikkelingen op het gebied van politiek, (overige) wetenschap, kunst en literatuur, kortom cultuurgeschiedenis in de ware zin van het woord. Het is gelukkig geen theoretische studie zonder meer geworden. Persoonlijk heb ik dat, waar het gaat om een onderwerp als dit, in elk geval als een verademing ervaren. Winst is in dit verband ook dat het gebruik van hinderlijk jargon wordt vermeden. Taal en stijl getuigen van fijn gevoel, humor en eigenheid.

'Deze studie handelt over de geschiedfilosofische denkbeelden van Nederlandse historici in de periode 1860 tot heden. Zij beperkt zich tot het kritische gedeelte van deze denkbeelden' (3). Men kan bij een zodanige verwoording van het uitgangspunt vraagtekens plaatsen, met andere woorden we raken hier aan de verhouding tussen historiografie en de kritische geschiedfilosofie of, zo men wil, geschiedtheorie. Is het werkelijk mogelijk tot 'een globale en gedetailleerde inhoudelijke reconstructie' — of gaat het om een constructie? — van de 'door de betrokken historici verdedigde geschiedtheoretische stellingen' te geraken? Kunnen we wel spreken over de geschiedfilosofische of -theoretische denkbeelden van bijvoorbeeld Blok, Colenbrander of Kernkamp? De eerlijkheid gebiedt te erkennen dat Tollebeek zichzelf al vooraf dergelijke vragen stelt. Het antwoord bevredigt echter niet geheel. Veronderstelt het gebruik van dergelijke termen niet een zekere uitgesproken conceptuele samenhang van ideeën en beschouwingwijze, in elk geval in zoverre dat men zich kan afvragen of de positie en expliciete standpunten *in historicis* van genoemd drietal dit rechtvaardigen? Frank Ankersmit en Foucault hebben omtrent dit punt enkele duidelijke uitspraken gedaan die ten faveure van Tollebeeks benadering kunnen worden aangewend, maar het blijft natuurlijk de vraag of men bereid is zich daardoor te laten leiden en te overtuigen. Overigens zijn, vanuit de door de auteur gehanteerde optiek, diens werkwijze en de opbouw van het boek weer alleszins gerechtvaardigd; de verantwoording ervan is helder en mag zonder meer afdoende heten.

Wat de periodisering betreft, dient hem, daarbij refererend aan de bekentenis van Romein, de inauguratie van Fruin als hoogleraar vaderlandse geschiedenis te Leiden als vertrekpunt. Dat is verdedigbaar. Onmiskkenbaar fungeerde Fruin, impliciet of expliciet, voor vrijwel alle behandelde togadragers na hem als referentiepunt, maar daarmee fungeren Fruin en de benadering die hij vertegenwoordigde tevens als vertrekpunt in deze studie. In mijn ogen soms iets te sterk. Uiteraard stond Fruin op zijn beurt in een traditie. Diens bewondering voor bijvoorbeeld Ranke is bekend maar ten aanzien van voorgangers-geschiedschrijvers van Nederlandse bodem kan eveneens op een zekere schatplichtigheid worden gewezen. Waar wel, zij het zijdelings, wordt gerefereerd aan de invloed van de natuurkundigen Donders en Mulder, had een vermelding van

de verdiensten en betekenis van Adriaan Kluit in dit verband eigenlijk niet behoren te ontbreken. Kluit, die sedert 1779 met een onderbreking aan de Leidse universiteit functioneerde als *Professor antiquitatum et historiae inprimis diplomaticae Foederati Belgii*, kan, ondanks alle beperkingen die toentertijd aan 's mans ambt en positie kleefden, in zekere zin toch als een directe voorganger worden beschouwd van Fruin, te meer omdat belangstelling, onderzoek en publikaties van beiden zich voor een belangrijk deel op hetzelfde terrein hebben bewogen: de staatkundige en staatsrechtelijke geschiedenis gedurende de (late) middeleeuwen en de Republiek. Bovendien mag Kluit, vanwege de grote waarde die hij hechtte aan nauwgezet bronnenonderzoek, gelden als een onmiskenbare exponent van een (vroeg) empirische geschiedbenadering ten onzen<sup>2</sup>. Fruin zelfverwees in zijn werk regelmatig naar Kluit, een enkele maal zelfs voorzien van de kwalificatie 'uitmuntend'<sup>3</sup>.

Tot de vroegere ijkpunten die wel beknopt worden vermeld behoren Wagenaar en Bilderdijk (22-23). Bekend is — ook Tollebeek vermeldt dit — dat Fruins herhaaldelijke vergelijking tussen beiden in de jaren zestig in het voordeel van Bilderdijk uitviel: aan diens onomwonden partijdigheid gaf hij de voorkeur boven Wagenaars onhaalbare en daarmee suggestieve streven naar onpartijdigheid. Weinig bekend is echter dat Fruins waardering voor Wagenaar in gunstige zin evolueerde. In een essay, in een van zijn laatste levensjaren geschreven, wordt Wagenaar ineens gememoreerd als de 'meest bedachtzame' onder 'de geschiedkundigen van vroegeren tijd', terwijl een vermelding van diens *Vaderlandsche Historie* dan ineens vergezeld gaat van het epitheton 'betrouwbaar'<sup>4</sup>.

Het laatste hoofdstuk — 'Geschiedtheorie in veelvoud: schets van de ontwikkelingen na 1960' — ontbrak oorspronkelijk in de te Leuven verdedigde dissertatie van Tollebeek, die de 'basis' vormt voor deze handelsuitgave. Het blijft een beetje de achteraf opgenomen *Fremdkörper*. Het lijkt mij ook het hoofdstuk dat de auteur, mocht hij in de toekomst zijn boek nog eens willen retoucheren of herzien, waarschijnlijk het ingrijpendst zal wijzigen (hij schrijft zelf dat 'deze tekst geen eindpunt is', en uiteraard ook niet kan zijn). De vraag of het zinnig is in dit verband de kwestie aan de orde te stellen van de 'epistemologische consequenties', zulks naar analogie van Tollebeeks eigen weergave van Fruins zienswijze (25), met betrekking tot het 'vanop een afstand beoordelen', kan evenwel moeilijk worden beantwoord en is in *deze* context wellicht ook niet terecht. Meer dan elders in het boek, lijkt het oordeel hier in elk geval voor discussie vatbaar. Wordt onder meer de betekenis van de in *één* adem genoemde vrouwen- en homogeschiedenis niet te beperkt weergegeven door deze overwegend vanuit het domein van de 'brede, op emancipatie gerichte 'sociale geschiedenis' en de 'aankomende 'progressieve' historici' te bezien (391-392)? Een en ander sluit toch bepaald niet uit dat bijvoorbeeld op het niveau van afzonderlijke studies heel andere motieven en effecten een rol (kunnen) spelen. Anderzijds mag — indien het door Tollebeek geschetste referentiekader wel wordt onderschreven — men zich weer afvragen wat de vrouwen- en homogeschiedenis dan op het niveau van de 'geschiedtheorie' nog toevoegt. Niets toch eigenlijk, en dan had een vermelding daarvan ook achterwege kunnen blijven, althans in deze studie. De inbreng en implicaties van een aantal personen en ontwikkelingen worden ongetwijfeld overschat, terwijl andere van verderstrekkende betekenis zullen blijken te zijn dan nu wordt gesteld. Dat is geen verwijt aan de auteur; een dergelijke 'vertekening' van het perspectief lijkt nu eenmaal onvermijdelijk bij de behandeling en interpretatie van een zo recent verleden, iets wat Tollebeek zelf zeer wel beseft (zie boven). Het boek besluit met een prikkelend en lucide geschreven 'Balans en perspectief' (415-430).

Over smaak en selectie valt natuurlijk te twisten. Dat geldt *mutatis mutandis* ook over de voorkeur van uw recensent, die persoonlijk het meest getroffen was door het stuk over Bussemaker: een juweel (105-114). Groen van Prinsterer en Bakhuizen vielen min of meer

buiten de door Tollebeek gehanteerde cesuur, maar een Busken Huet? Overigens komen alle drie als referentiepunten vanzelfsprekend regelmatig ter sprake maar zij worden niet omwille van zichzelf behandeld. En de 'confessionele' historici, zoals een Smitskamp? Dat juist hij, die sinds 1956 onder meer de historiografie in zijn leeropdracht had, ongenoemd blijft, heb ik als een gemis ervaren<sup>5</sup>; in mooie historiografische studies over bijvoorbeeld Simon Stijl, Bilderdijk en Groen heeft deze aan de Vrije Universiteit verbonden hoogleraar ook veel van zijn eigen beginselen blootgelegd. Van katholieke zijde kan met name worden gewezen op een Brom, Comelissen of een Rogier. De keuze ten detrimente van de confessionelen (die, voorzover aanwezig, als 'tegen- of medespeler' ten tonele verschijnen) wordt mijns inziens niet geheel bevredigend verantwoord (7-8). Bovendien kan men zich afvragen in hoeverre hun motieven en inspiratiebron in dit geval geen verwantschap vertoonden met die van de wel afzonderlijk behandelde hooggeleerden. Kan Huizinga's *historische sensatie* (212-217) bijvoorbeeld, althans tot op zekere hoogte, bij wijze van veronderstelling ook niet als een (quasi-) religieuze ervaring worden getypeerd? Qua aard overeenkomstig een *epifanie*. Dat het daarbij gaat om een beminnen van 'le passé pour lui-même' is ongetwijfeld waar (en terecht verwijst Tollebeek bij de esthetisering van functie en motief naar de betekenis van de Romantiek en het domein van de poëtica), maar is dat het hele verhaal? In hoeverre is Huizinga's besef 'van over te vloeien in de wereld buiten mij, de aanraking met het wezen der dingen, het beleven der Waarheid door de historie' niet vergelijkbaar met die Goddelijke vonk, waarin het ontstijgen van het hedendaagse en soms banaal ondermaanse plotseling tot uitdrukking komt, een overschrijden van de beperkingen van het tijdelijke bestaan in een abrupte en kortstondige gewaarwording van verbondenheid met de onbegrensdeheid van tijd, de spirituele werkelijkheid, de Schepping of de Schepper zelf? Huizinga staat met zijn historische sensatie — zo al niet qua inhoud dan toch in elk geval qua *vorm* van gewaarwording — dicht bij menig lyricus van Romantiek en fin-de-siècle (zeker voorzover Tachtig een herlevende en gemetamorfoseerde Romantiek is), maar staat hij in dit opzicht niet eveneens veel dicht bij de representanten van confessionele snit met hun leidende beginselen en ultieme inspiratiebron dan bijvoorbeeld bij datgene wat — de mijns inziens overigens onderschatte — Geyl bewoog en inspireerde.

Positie en standpunten van Huizinga worden met sympathie behandeld, met aanmerkelijk grotere sympathie bovendien dan menig recentere auteur (Bertels) ten deel valt. Maar hoe kon bij Huizinga juist ook het 'eigentijdse' Nederland 'een paradigmatische functie' krijgen als die mede gebaseerd heet te zijn op een (in *Nederland's geestesmerk*) gecreëerd 'ontijdelijk Nederlands volkskarakter' (242-243). In dat verband had ik graag het intellectuele conflict met Ter Braak verder uitgesponnen gezien. In hoeverre ging het vraagstuk van de 'veiligstelling', in laatste instantie, om de vraag naar de positie van de geschiedschrijver tussen een esoterische naar binnen gerichte houding omwille van het verleden zelf en een eigentijds engagement? Huizinga 'koos' naar hart en inzicht voor het eerste maar hij bekende zich in zijn latere levensjaren, weliswaar schoorvoetend, ook tot het laatste. De *tovenaar* Thomas Mann maakte een vergelijkbare 'ontwikkeling' door en riep, óók in familiekring, vergelijkbare wrevels op<sup>6</sup>. En, terugkerend naar het *Nachleben* van de Leidse hoogleraar, in hoeverre verklaart het gesignaleerde spanningsveld nog de reserve (soms) bij een Geyl en een Romein óók als in hun werk aan de 'latere' Huizinga wordt gerefereerd?

Tollebeeks boek behandelt en beantwoordt vele vragen. Het getuigt dan ook haast van impertinentie een schrijver, die reeds zoveel biedt, nog eens met nieuwe vragen te bestoken (en er zelf geen enkele te beantwoorden). Diens stimulerende beschouwingen, die telkens weer getuigen van kennis, kunde en wijsheid, nodigen daartoe uit. Inmiddels mag al wel worden geconstateerd dat de auteur met deze persoonlijke en gezaghebbende studie meer dan alleen

historisch Nederland aan zich heeft verplicht. Jo Tollebeek heeft een zeldzaam mooi boek geschreven.

L. H. M. Wessels

i Dit indachtig Chr. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Meppel-Amsterdam, 1987).

2 F. W. N. Hugenholtz, 'Adriaan Kluit en het onderwijs in de mediaevistiek' (1965), in: P. A. M. Geurts, A. E. M. Janssen, ed., *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de Nieuwe Tijd*, I ('s-Gravenhage, 1981) 143-162.

3 R. Fruin, *Verspreide geschriften*, VIII ('s-Gravenhage, 1903) 139 (in het opstel 'De etymologie van Holland', 1885) en IX ('s-Gravenhage, 1904) 278 ('De onpartijdigheid van den geschiedschrijver', 1860).

4 *Ibidem*, IV ('s-Gravenhage, 1901) 124-125 ('Over de oorlogsplannen van prins Willem II na zijn aanslag op Amsterdam in 1650', 1896).

5 Vgl. bijvoorbeeld W. J. Wieringa, 'Prof. dr. H. Smitskamp', *Jaarboek Vrije Universiteit* (Amsterdam, 1970) 29-38.

6 Geyl, bijvoorbeeld, noemt het historisch besef van Thomas Mann en Johan Huizinga in een adem in zijn essay 'Reacties op Ter Braak en Du Perron' (1951), in: *Verzamelde opstellen*, IV, P. van Hees, ed. (Utrecht-Antwerpen, 1978) 235-277, hier 259.

C. A. M. Wijtvliet, *Expansie en dynamiek. De ontwikkeling van het Nederlandse handelsbankwezen, 1860-1914* (Dissertatie KUB 1993, NIBE-bankhistorische reeks XII; Amsterdam: Nederlands instituut voor het bank- en effectenbedrijf, 1993; 288 blz., ISBN 90 5516 001 6).

Sedert de jaren tachtig heeft het geschiedkundig onderzoek naar het Nederlandse bankwezen indrukwekkende vorderingen gemaakt. Was voordien nog maar nauwelijks sprake van een apart specialisme sedertdien heeft hier te lande geen enkele tak van de economische geschiedschrijving zoveel vooruitgang geboekt. De dissertaties van H. J. M. van de Laar over de 'opperbankier' W.C.Mees (1978) en J.G.S.J. van Maarseveen over N.G.Pierson (1981) stonden aan het begin van die ontwikkeling. De voltooiing van deel V van de *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank* door Joh. de Vries als nummer 15 van de NIBE-bankhistorische reeks markeert een voorlopig laatste hoogtepunt daarvan. Het initiatief tot deze reeks was ooit genomen door een bestuurslid van het Nederlands Instituut voor het bank- en effectenbedrijf, J. Kymmél. Zonder hem en zijn reeks zou het nooit zo ver hebben kunnen komen. Kymmél, die zichzelf belastte met de geschiedschrijving van de algemene banken in Nederland kreeg in de persoon van C. A. M. Wijtvliet onderzoeksassistente toegewezen. Maar van diens hand verschenen al gauw ook zelfstandige studies. Met zijn dissertatie over de Nederlandse handelsbanken heeft hij nu definitief het bewijs van zijn wetenschappelijke bekwaamheden geleverd. Alleen al de formulering van zijn probleemstelling — nuchter, helder, beknopt en zakelijk — is een schoolvoorbeeld van hoe het moet. Wat was de betekenis van het bankwezen voor de economische groei van Nederland in de negentiende eeuw? Stimuleerde het deze of volgde het slechts? Voldeed het aan de behoeften? En een 'handelsbank' is gewoon een bank die zich toelegt op het financieren van de goederenhandel en verder geen gezeur met definities. Als Wijtvliet wil uitleggen dat het bancaire systeem tussen 1850 en 1870 niet goed functioneerde heeft hij niet meer dan 19 bladzijden nodig, 't Is waar dat er meer over te zeggen zou zijn — men denke aan alle beroering over het *crédit mobilier* — maar hij had gewoon niet meer ruimte nodig. Méér bladzijden, een vijftigtal — verbruikte hij voor het antwoord op de vraag of de Nederlandsche Bank destijds bij het ontplooiën van het bankbedrijf fungeerde als stimulans dan